

UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

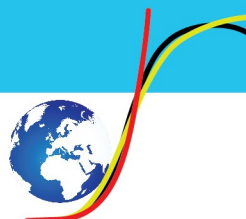
UDK 314

ISSN 1820 - 4244
eISSN 2560 - 5011

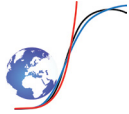
Demografija

Godina **XVII**
Volume

Beograd
Belgrade **2020**

demografija.gef.bg.ac.rs

IZDAVAČ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ČLANOVI UREDNIŠTVA

Marija ANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Biljana APOSTOLOVSKA TOŠEVSKA, Institut za geografiju, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skopje; Daniela ARSENOVIĆ, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Novom Sadu; Florian BIEBER, Zentrum für Südosteuropastudien, Karl-Franzens Universität, Graz; Ivan ČIPIN, Katedra za demografiju, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu; Dragica GATARIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Vera GLIGORIJEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Klára HULIKOVA TESARKOVA, Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha; Damir JOSIPOVIĆ, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb; Vladimir NIKITOVIĆ, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Mateja SEDMAK, Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno raziskovalno središče Koper; Danica ŠANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Dragan UMEK, Dipartimento di Studi Umanistici, Università degli studi di Trieste

IZDAVAČKI SAVET

Mirjana BOBIĆ, Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Mirjana DEVEDŽIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Mirko GRČIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Goran PENEV, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Gordana VOJKOVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

TEHNIČKI UREDNIK

Branko PROTIĆ, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet

Štampa:

Grafika Galeb d.o.o., Niš

Adresa:

Demografija

Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Studentski trg III/3, 11000 Beograd,
Republika Srbija

Tiraž:

200

Kontakt:

Tel: +381 (0)11 2637421
e-pošta: demography.editor@gef.bg.ac.rs
demography.editor@gmail.com
URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija izlazi jednom godišnje. Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

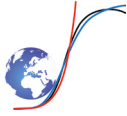
Objavljeni prilozi se indeksiraju u sledećim bazama:

- DOAJ (Directory of Open Access Journals, Lund)
- CEEOL (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- SCIndeks (Srpski citatni indeks, Beograd)

Izdavanje časopisa *Demografija* finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Prilozi objavljeni u časopisu mogu se koristiti samo pod uslovima licence *Creative Commons Autorstvo – Nekomercijalno – Bez Prerade 4.0. međunarodna* (CC BY-NC-ND 4.0)

PUBLISHER

University of Belgrade - Faculty of Geography

EDITOR-IN-CHIEF

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

EDITORIAL BOARD

Marija ANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Biljana APOSTOLOVSKA TOŠEVSKA, Institute of Geography, Faculty of Science, Ss. Kiril and Metodij University, Skopje; Daniela ARSENOVIĆ, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Science, University of Novi Sad; Florian BIEBER, Centre for Southeast European Studies, University of Graz; Ivan ČIPIN, Department of Demography, Faculty of Economics & Business, University of Zagreb; Dragica GATARIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Vera GLIGORIJEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Klára HULIKOVA TESARKOVA, Department of Demography and Geodemography, Faculty of Science, Charles University, Prague; Damir JOSIPOVIĆ, The Institute for Ethnic Studies, Ljubljana; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb; Vladimir NIKITOVIĆ, Centre for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Mateja SEDMAK, Institute for Social Studies, Science and Research Centre, Koper; Danica ŠANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Dragan UMEK, Department of Humanities, University of Trieste

ADVISORY BOARD

Mirjana BOBIĆ, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade; Mirjana DEVEDŽIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Mirko GRČIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Goran PENEV, Centre for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Gordana VOJKOVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

LAYOUT AND DESIGN

Branko PROTIĆ, University of Belgrade - Faculty of Geography

Printed by:

Grafika Galeb d.o.o, Niš

Address:

Demografija
University of Belgrade – Faculty of Geography
Studentski trg III/3, 11000 Belgrade,
Republic of Serbia

Circulation:

200

Contact info:

Tel: +381 (0)11 2637421
e-mail: demography.editor@gef.bg.ac.rs
demography.editor@gmail.com
URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija is issued annually. The opinions of the authors do not necessarily reflect the viewpoint of the Editorial Board.

The journal is indexed in:

- **DOAJ** (Directory of Open Access Journals, Lund)
- **CEEOL** (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- **SCIndeks** (Serbian Citation Index, Belgrade)

The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia provides financial support for the printing of the journal.

The articles are licensed under a *Creative Commons Attribution - Non Commercial - No Derivatives 4.0 International* (CC BY-NC-ND 4.0).

SADRŽAJ

ČLANCI

Jelena STOJILKOVIĆ GNJATOVIĆ, Mirjana DEVEDŽIĆ

- 9 **Kohortno “talasanje“ kompenzacionih i krnjih generacija kroz pokazatelje oštine i dubine starenja stanovništva u Srbiji**

Ankica ŠOBOT

- 29 **Rodne uloge i obrazovanje kao elementi objašnjenja fertiliteta po tipu naselja u Srbiji**

Draško MARINKOVIĆ, Ranka PERIĆ-ROMIĆ, Aleksandra PETRAŠEVIĆ,

Vladimir PERENDIJA, Aleksandar MAJIĆ

- 55 **Socio-demografska analiza stavova porodilja o planiranju porodice i mjerama populacione politike u Republici Srpskoj**

Vesna MILETIĆ-STEPANOVIĆ

- 75 **Upotrebna vrednost prostora predškolskih ustanova kao element socio-demografskog razvoja**

DODACI

- 96 **Beleške o autorima**
- 101 **Politika časopisa**

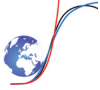
CONTENTS

ARTICLES

- Jelena STOJILKOVIĆ GNJATOVIĆ, Mirjana DEVEDŽIĆ*
9 **Age waves of baby boom and bust generations through arithmetic and geometric coefficients of population ageing in Serbia**
- Ankica ŠOBOT*
29 **Gender roles and education as elements for the explanation of fertility by the type of settlement in Serbia**
- Dražko MARINKOVIĆ, Ranka PERIĆ-ROMIĆ, Aleksandra PETRAŠEVIĆ, Vladimir PERENDIJA, Aleksandar MAJIĆ*
53 **Socio-demographic analysis of views of postpartal women on family planning and population policy measures in the Republic of Srpska**
- Vesna MILETIĆ-STEPANOVIĆ*
75 **The use value of preschool institution space as a element of soci-demographic development**

ADDITIONAL INFORMATION

- 97 **Notes on the Authors**
- 109 **Journal Policy**

Originalni naučni rad

Primljen: 10.09.2020.
Prihvaćen: 05.10.2020.

UDK: 71:373.23(497.11)
doi: 10.5937/demografija2017075M

UPOTREBNA VREDNOST PROSTORA PREDŠKOLSKIH USTANOVA KAO ELEMENT SOCIO-DEMOGRAFSKOG RAZVOJA

Vesna MILETIĆ-STEPANOVIĆ

Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet, Beograd, e-mail: vesna.miletic@gef.bg.ac.rs

Sažetak: Cilj rada je kritička sociološka analiza i osmišljavanje kapaciteta prostora predškolskih ustanova u saglasnosti sa normama predloženim u okviru evropskog socijalnog modela i Generalnog urbanističkog plana Beograda. U skladu sa pretpostavkama modela, očekuje se da praktikovanje preporučenih normi produkuje transformacioni potencijal i inicira lanac pozitivnih promena, počevši od eliminacije sistemskih rizika kroz dekomodifikaciju brige o predškolskoj deci i proizvodnju politički korektnog prostora predškolskih ustanova više upotrebne vrednosti, preko povećanja obuhvata predškolskog kontingenta državnim predškolskim ustanovama, do povoljanog uticaja na podsticanje rađanja. Predmet rada je upotrebna vrednost predškolskih ustanova u Srbiji i beogradskim opštinama Zvezdara i Savski venac. U radu se primenjuju sledeće metode istraživanja: statistička analiza, analiza prostornih kapaciteta predškolskih ustanova, komparativni metod, kritička analiza. Za merenje upotrebne vrednosti prostora predškolskih ustanova korišćeni su sledeći pokazatelji: obuhvat dece predškolskim sistemom u Srbiji, obuhvat dece predškolskim ustanovama prema tipu svojine, obuhvat dece državnim predškolskim ustanovama i usklađenost raspoloživog prostora u državnim predškolskim ustanovama opština Zvezdara i Savski venac sa važećim normama. U završnom delu, dat je predlog prostornih kapaciteta za koje se smatra da bi mogao imati dovoljan transformacioni potencijal za iniciranje lanca pozitivnih promena u smeru održivog socijalnog i demografskog razvoja.

Ključne reči: održivi socio-demografski razvoj, državne predškolske ustanove, upotrebna vrednost prostora, opština Zvezdara, opština Savski venac, Srbija.

Abstract: The aim of the paper is a critical sociological analysis of the space of preschool institutions and the design the capacity of the space of preschool institutions, in accordance with the norms proposed within the European social model and the Master Plan of Belgrade. In accordance with the model assumptions, the practice of recommended norms is expected to produce transformational potential by initiating a chain of positive changes, starting with the elimination of systemic risks through decommmodification of care for preschool children and production of politically correct space of higher use value, through increasing the coverage of the preschool contingent by state primary schools, to a favorable impact on stimulating birth. Paper Subject - use value of preschool institutions in Serbia, and the Belgrade municipalities Zvezdara

and Savski Venac. Statistical analysis, preschool institutions spatial capacity analysis, comparative method, critical analysis were the analysis used in this paper. The following indicators were used to measure the use value of preschool institutions space: percentage of children attending preschools in Serbia, percentage of children attending preschools according to the type of preschool ownership, percentage of children attending public preschools, compliance of the available space in public preschools in the municipalities of Zvezdara and Savski Venac with the valid norms. The final section contains a proposal of spatial capacities which are believed to have sufficient transformational potential, for the purposes of initiating the positive chain of changes in the direction of sustainable social and demographic development.

Keywords: sustainable socio-demographic development, public preschool institutions, use value of space, municipality of Zvezdara, municipality of Savski Venac, Serbia.

UVOD

Održivi razvoj određuje se kao balansiranje socijalnog, ekonomskog i ekološkog razvoja. Problem održivog socijalnog razvoja u Srbiji ima za svoje neophodne komponente demografski razvoj i demografsku stabilnost koje se nalaze u odnosu međusobnog reciprociteta. Problem razvoja je posebno delikatan u nestabilnim i prekarnim društvima periferije svetskog kapitalizma u koje spada i društvo Srbije, i Beograd kao glavni grad.

Na poluperiferiji svetskog kapitalizma koncipira se obrazac razvoja nerazvijenosti "koji pojačava društvenu destrukciju, do te mere da se koncipira nova vrsta (destruisane) strukture, koji uvećavaju siromaštvo, socijalnu nejednakost. Raz-razvoj donosi nizak kvalitet svakodnevnog života i dominaciju „ekonomije preživljavanja“, strukturnu i hroničnu nezaposlenost, „ispadanje“ velikih grupa stanovništva iz sistema socijalne i zdravstvene zaštite (Blagojević-Hjusion, 2012).

Posebno se ističe i problem odnosa između ekonomskog rasta i socijalne dimenzije razvoja grada. Redukcionistička i funkcionalistička strateška orijentacija Beograda označava usmerenost ka svetskom tržištu i interesima multinacionalnih korporacija (Miletić-Stepanović, 2019, 9), koja ima za posledicu definisanje nelegitimnih i politički nekorektnih ciljeva. Osnovni cilj razvoja postsocijalističkih gradova je otklanjanje prepreka razvoju tržišta, dostizanje konkurentnosti koja je svedena na deregulaciju (Petrović, 2009, 74) i generisanje haotičnog modela razvoja (Stanilov, 2007, 8), tako da dolazi do "zapoostavljenosti socijalne dimenzije" (Petrović, 2009, 225).

Zapoostavljenost socijalne dimenzije i socijalnog razvoja ima negativne posledice na politiku demografskog razvoja i populacionu politiku. U ovom radu, analizira se odnos između politike proizvodnje prostora i populacione politike.

U Strategiji podsticanja rađanja, koju je Vlada Republike Srbije donela prvi put 2008. godine, a dopunila 2018. godine, aktiviranje lokalne samouprave i javnu brigu o deci predškolskog uzrasta postavlja kao preduslove podsticanja rađanja (Strategija podsticanja rađanja, 2018). Predškolske ustanove (u daljem tekstu PU) kao javne usluge, trebalo bi planirati u skladu sa normativima, koje imaju za cilj zadovoljavanje potreba korisnika i primat upotrebne vrednosti prostora.

Cilj rada je sociološka analiza upotrebne vrednosti predškolskih ustanova kao elementa održivog socijalnog razvoja, demografske održivosti i podsticanja rađanja, a predmet rada predstavljaju predškolske ustanove u Srbiji i beogradskim opštinama Zvezdara i Savski venac.

TEORIJSKI OKVIR

Neomarksistički koncept Anrija Lefevra (Henri Lefebvre), Dejvida Harvija (Davide Harvey) i Manuela Kastelsa (Manuel Castells) teritorijalnost i prostor određuje kao društvene kategorije, pri čemu se društvo i prostor nalaze u uzročno-posledičnoj vezi tako da je prostor društveno proizveden procesima i odnosima koji deluju u društvu. S tim u vezi, i prostor PU se može ozbiljno osmišljavati i planirati, ali, i prepustiti delovanju snažnih procesa komodifikacije.

Teoretičar Anri Lefevr (Henri Lefebvre) koncipirao je pojam “pravo na grad”, koje označava pravo građana da donose odluke o raspodeli gradskih resursa. Smatrajući da je gradski prostor izraz odnosa u društvenoj proizvodnji, tj. materijalni i simbolički odraz datog društva, ovaj autor se zalaže za model alternativne proizvodnje prostora, koja ima osnovu u primatu upotrebne nad prometnom vrednosti (Lefebvre, 2009, 192), i ima potencijal realizacije višeg nivoa kvaliteta svakodnevnog života. Prema domaćim autorima, alternativna proizvodnja prostora morala bi da obezbedi prisvajanje prostora i da ima upotrebnu vrednost dostupnu svim korisnicima (Vujović & Petrović, 2005, 39). Cilj upotrebne vrednosti prostora je obezbeđivanje takvog životnog prostora u kome je moguće zadovoljiti više svakodnevnih potreba. Element upotrebne vrednosti prostora su i javne službe, gde spadaju, između ostalog, i predškolske ustanove.

Prema Dejvidu Harviju (Davide Harvey), u produkciji grada, osnovna determinanta je kapitalistički proizvodni sistem, tj. finansijska i politička oligarhija i lokalna birokratija, koja proizvodi prostor sa ciljem prostorne i socijalne raspodele viška vrednosti, dok ni spontani događaji ni izbori ljudi nemaju veći uticaj. Pojam „pravo na grad“, koji je koncipirao Lefevr, Dejvid Havri je proširio, i uneo pravo građana da preuzmu deo moći u oblikovanju kvaliteta svakodnevnog života u gradovima (Harvey, 2012, 5).

Determinanta razvoja socijalnih i prostornih struktura gradova, prema Manuelu Kastelsu (Manuel Castells) su modeli razvoja proizvodnje - tržišne sile, koje odražavaju društveni i ekonomski sistem moći (Castells, 1977). Ovaj autor takođe kao uzrok organizacije društvenog života i socijalnog prostora određuje i vladajuću ideologiju, kao i odnose između društvenih grupa i njihovih interesa.

Komodifikacija se može definisati pomoću odnosa upotrebne i tržišne vrednosti: ona predstavlja zavisnost od tržišta/potržišnje, odnosno jačanje tržišnih vrednosti usluga predškolskih ustanova. Proces komodifikacije na prostor PU deluje tako što pojačava tenzije između upotrebne i prometne-tržišne vrednosti, marginalizujući upotrebnu vrednost.

Teorija raz-razvoja, populaciona kriza problem obnavljanja stanovništva

U prosecu globalizacije, Srbija kao društvo poluperiferije svetskog kapitalizma pokazuje zavisnost od zemalja centra multinacionalnog kapitala (Mitrović, 2004). U sferi prostora, dolazi do slabljenja prostornog/institucionalnog planiranja, a time, dalje, do ubrzanja komodifikacije prostora - podređivanja upotrebne vrednosti tržišnoj (Miletić-Stepanović, 2019).

Jedna od karakteristika društava poluperiferije, u kojima postoji proces raz-razvoja, a koja je posebno važna za ovaj rad, je populaciona kriza. Populaciona kriza, kao element neuređenosti i negativan aspekt tranzicije, označava problem obnavljanja stanovništva, intenzivno starenje stanovništva, visoku sklonost ka emigraciji, u nekim slučajevima porast mortaliteta (Blagojević-Hughson, 2019, 9). Značaj ove teorije je ukazivanje na populacionu krizu kao deo sistemskog obrasca koji se razvio u društvima koja imaju nepovoljan položaj u odnosu na centar svetskog kapitalizma. Takođe, i problem obnavljanja stanovništva kao element održivog socijalnog i demografskog razvoja i demografske održivosti definiše se kao sistemski uzrokovan negativan proces, koji je produkovan nevidljivom rukom tržišta, pa bi u tom slučaju bilo još važnije da se, u sklopu delovanja vidljive ruke države blagostanja, pažljivo i promišljeno planira svaki činilac koji može da generiše podsticanje rađanja, ublažavanje ekonomske cene podizanja deteta i usklađivanje rada i roditeljstva.

Politika proizvodnje prostora i populaciona politika

Obrazac društvene promene koji se na poluperiferiji globalnog kapitalizma konstituiše kao razvoj nerazvijenosti (Blagojević-Hjusun, 2012), ima uticaj i na proizvodnju prostora, mogućnosti prisvajanja prostora i ostvarivanja prava na grad. U društvu Srbije, javne politike su usmerene ka globalnom orijentiru – usklađivanju lokalnih mera sa globalnim ciljevima.

Republika Srbija je 2000. godine, zajedno sa još 189 zemalja članica UN, usvojila Milenijumsku deklaraciju, u kojoj se kao deo realizacije cilja broj dva, koji se odnosi na univerzalizaciju osnovnog obrazovanja, kao specifični ciljevi postavljaju obuhvat predškolskim obrazovanjem od 75% dece starosti tri do sedam godina, i dvostruko uvećanje broja PU, uz njihovu ravnomernu geografsku distribuciju (Nacionalni milenijumski ciljevi razvoja, 2006).

Sa sociološkog stanovišta, socijalni razvoj se odnosi na kvalitet svakodnevnog života i blagostanja, kao i zadovoljavanje potreba, u ovom slučaju potrebe za zaštitom dece predškolskog uzrasta. Evropski socijalni model uključuje i Lisabonski ugovor (Treaty of Lisbon, 2007), ugovor za 21. vek, čiji je cilj poboljšanje kvaliteta života, borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti. Sociološka kritika urbanog razvoja proširena je rodnom perspektivom, čime se u analizu uvodi rodni aspekt urbanizma, i proučava rodna uslovljenost potreba, rodna senzitivnost prostora i uloga urbanističke prakse u reprodukciji rodnih nejednakosti (Moser, 1995). Prema rezultatima istraživanja iz 2018. godine (Miletić-Stepanović & Rajković, 2018, 604) urođnjavanje urbanog razvoja i urbanog planiranja u Beogradu nije na zadovoljavajućem nivou i predstavlja rizik za socijalni razvoj.

METODOLOŠKI OKVIR

Ciljevi istraživanja

Rad ima dva opšta cilja. Prvi je kritička sociološka, porodično i rodno senzitivna analiza upotrebne vrednosti prostora državnih predškolskih ustanova kao elementa populacione politike, na primeru beogradskih opština Zvezdara i Savski venac.

Drugi cilj je osmišljavanje kapaciteta prostora PU i proizvodnje politički korektnog prostora PU. Ovako osmišljen prostor ima potencijal proizvodnje celog lanca pozitivnih promena, koji polazi od eliminacije sistemskog rizika kroz dekomodifikaciju brige o predškolskoj deci, preko povećanja obuhvata predškolskog kontingenta državnim PU, i na kraju može povoljno utiče i na podsticanje rađanja.

Eksplorativni ciljevi istraživanja:

- sticanje uvida u povezanost upotrebne vrednosti prostora PU i održivog socijalnog i demografskog razvoja;
- definisanje upotrebne vrednosti prostora PU kao problema podsticanja rađanja;
- sticanje uvida u socijalni problem neadekvatne upotrebne vrednosti prostora PU;
- određivanje osobenosti prostora PU kao indikatora održivog socijalnog i demografskog razvoja.

Eksplikativni ciljevi istraživanja: utvrditi usklađenost prostornih kapaciteta sa propisanim normama i strukturu PU prema upotrebnoj vrednosti.

Praktični ciljevi: iniciranje proučavanja prostornih kapaciteta PU; podizanje društvene svesti o značaju proučavanja prostornih kapaciteta PU kao faktora socijalnog i demografskog razvoja; podizanje društvene svesti o značaju proučavanja prostornih kapaciteta PU kao faktora podsticanja rađanja; zalaganje za gender mainstreaming (koncept integrisanja rodne perspektive) u oblast planiranja predškolskih ustanova.

Izvori podataka su sledeći: podaci Republičkog zavoda za statistiku, Odluka o mreži predškolskih ustanova na teritoriji Grada Beograda, Izveštaji o radu predškolskih ustanova, anketa koja je sprovedena u okviru rada na predmetu Planiranje socijalnog razvoja na Katedri za prostorno planiranje Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu tokom školske 2018-2019. godine.

Uzorak - za analizu su izabrane opštine Zvezdara i Savski venac, kao dve potpuno različite opštine po veličini predškolskog kontingenta i po obuhvatu kontingenta državnim predškolskim ustanovama.

Radi merenja usklađenosti raspoloživog prostora u PU sa važećim normama, kao indikatori u radu će se koristiti sledeće norme za objekat: urbanistička norma - 6,5–7,5 m² BGP/detetu, pedagoška norma - 10 m² po detetu; za jedan objekat PU, predviđeno je maksimalno 270-oro dece.

Klasifikacija prostornog kapaciteta PU određena je na sledeći način: upotrebna vrednost je sistematizovana u četiri grupe, prema pedagoškoj i urbanističkim normama:

1. iznad pedagoške norme od 10 m² po detetu,
2. iznad urbanističke norme od 7,5 m² po detetu
3. ispod urbanističke norme od 7,5 m² po detetu
4. ispod minimalne urbanističke norme od 6,5 m² po detetu.

Hipotetički okvir

Javni prostori i javni objekti su pokazatelji regulisanosti i uređenosti javnog života, javnih politika i socijalnog i demografskog razvoja. Socijalni prostor PU kao javni, društveni prostor je pokazatelj regulisanosti i uređenosti javnog života, socijalnog razvoja i rodne ravnopravnosti.

Prostor predškolske ustanove je društveni proizvod i istovremeno proizvođač demografskih procesa. U našem društvu, na poluperiferiji svetskog kapitalizma, deluju procesi razvoja nerazvijenosti, koji brigu o deci i predškolsko obrazovanje marginalizuju, a društvo u nedovoljnoj meri preuzima troškove podizanja dece i nepovoljno utiče na proizvodnju

blagostanja. U tom kontekstu, pretpostavlja se da postoji nerazvijenost prostora PU kao javnog, razvojnog prostora.

Komodifikacija prostora PU na poluperiferiji svetskog kapitalizma generiše nepovoljne karakteristike socijalnog prostora, u vidu nerazvijenosti i insuficijentnosti. Negativni efekti nedovoljno razvijenog prostora PU predstavljaju rizik za ukupan socijalni razvoj, posebno utiču na intenziviranje rodne nejednakosti, posredstvom jačanja procesa delovanja "sistemske inhibicije" (Blagojević, 1991, 30), urušavanja položaja žena, jačanje njene reproduktivne uloge i "žrtvenog mikromatrijarhata" (Blagojević, 1991) u privatnoj sferi, kao i stvaranje rizika za rast nezaposlenosti žena. Komodifikacija predškolskih ustanova u Beogradu i njihovo pretvaranje u robu deluje kao sistemski rizik, jača demografske rizike i usmerava reproduktivno ponašanje u nepovoljnom smeru. Na taj način, rodna i porodična senzitivnost urbanog prostora Beograda je na niskom nivou.

Hipoteza

Rad polazi od pretpostavke da je upotrebna vrednost prostora PU činilac populacione politike i usmeravanja reproduktivnog ponašanja, da utiče na ublažavanje ekonomske cene podizanja deteta i usklađivanje rada i roditeljstva - stabilizaciju žena na tržištu rada prilikom planiranja deteta, u vreme trudnoće i nakon porođaja. Niska upotrebna vrednosti prostora PU i njegova neusklađenost sa evropskim normama, proizvodi socijalne i demografske rizike koje destabilizuju demografski razvoj kroz uticaj na rađanje.

Nerazvijen socijalni prostor PU opština Zvezdara i Savski venac postaje mehanizam vraćanja žena u reproduktivnu ulogu staranja o deci i nevidljivi domaći rad, ali i isključivanja žena iz produktivne uloge u sferi plaćenog rada i zapošljavanja.

Pokazatelji karakteristika socijalnog prostora PU su njegovi kapaciteti za obuhvat predškolske dece, struktura prema vlasništvu, prostorni kapacitet i njegova usklađenost sa evropskim normama.

REZULTATI

Obuhvaćenost dece predškolskim sistemom

Prema podacima UNICEF-a u Srbiji iz 2019. godine, obuhvat dece je nedovoljan i podstandardan, i nije u skladu sa preporučenom normom od 75%: obuhvat dece od tri do pet i po godina predškolskim obrazovanjem iznosi 61,8 % (UNICEF u Srbiji, 2019, 84).

Obuhvaćenost dece predškolskim sistemom prema tipu svojine

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, za 2019. godinu (Tabela 1), obuhvat dece predškolskim sistemom prema obliku svojine je takođe relativno nepovoljan i rizičan za održivi socijalni i demografski razvoj.

Privatna svojina, kao jedna od osnovnih odrednica kapitalističkog društvenog sistema, u periodu posle 2000. godine, postala je legitimna i u oblasti javnih službi. Predškolske ustanove u privatnom vlasništvu, prema podacima iz tabele 1, na republičkom nivou obuhvataju oko jedne desetine (11,3%) od ukupnog broja dece. Situacija po NTSJ (nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica) statističkim regionima je jako različita: NSTJ 1 region Srbija sever ima 15,8% obuhvata, a NSTJ 1 region Srbija Jug tri puta manje – 5,5% obuhvata. Statistički region Vojvodine, Šumadije i Zapadne Srbije imaju između 5,9 i 4,4 % obuhvata. Konačno, Beogradski region ima čak 24,2% obuhvata dece PU u privatnoj svojini.

Tabela 1. Broj dece obuhvaćene predškolskim sistemom, prema obliku svojine ustanove/objekta 2019. godine, po regionima

NSTJ	Privatna		Javna		Ukupno	
	f	%	F	%	f	%
Srbija	25.313	11,3	199.250	88,7	224.563	100
<i>Srbija Sever</i>	21.401	15,8	114.106	84,2	135.507	100
Beogradski region	17.766	24,2	55.625	75,8	73.391	100
Region Vojvodine	3635	5,9	58.481	94,1	62.116	100
<i>Srbija jug</i>	3912	4,4	85.114	95,6	89.026	100
Region Šumadije i Zapadne Srbije	3348	5,5	57.115	94,5	60.463	100
Region Južne i Istočne Srbije	564	1,6	35.029	98,4	35.593	100

Izvor: Republički zavod za statistiku, 16.02.2020.

Prema istraživanju iz 2018. godine, za samo desetak godina od početka rada privatnih PU, u Beogradu je licencu za rad dobilo čak dve stotine dvadeset tri vrtića, pri čemu Grad Beograd od 2015. godine vrši refundiranje 80% troškova (Miletić-Stepanović & Rajković, 2018, 601). U odnosu sa pomenutih 55.625-oro dece, koji su obuhvaćeni privatnim PU, jedna privatna PU na nivou grada ima prosečno oko 250-oro dece. Prema istom istraživanju, postoji jasna razlika o ulozi javnih i privatnih vrtića: “u kontekstu javnog interesa i javnog dobra, privatni vrtići nemaju veliki značaj za socijalni razvoj grada i poboljšanje jednakosti i rodne ravnopravnosti. Porodice čija deca pohađaju privatne PU nalaze se u sistemu refundiranja, a ne subvencionisanja troškova, što nikako nije ista, već je nepovoljnija

situacija. Sistem refundiranja pojačava komodifikaciju usluga, kao i sukob između rada i kapitala, i predstavlja socijalni rizik za niže, ali i za srednje slojeve” (Miletić-Stepanović & Rajković, 2018, 601). Pored toga, u odnosu na prostornu dostupnost, rezultati istraživanja iz 2018. godine su takođe obespokojavajući, jer se prostorni raspored privatnih vrtića ne rukovodi javnim interesom: “teritorijalni raspored privatnih vrtića ne rukovodi se potrebama predškolske dece” (Miletić-Stepanović & Rajković, 2018, 602): na teritoriji opštine Savski venac, iako nema realnih potreba za privatnim vrtićima, funkcionise čak jedanaest vrtića u privatnoj svojini.

Konačno, privatni vrtići su zahvaćeni procesom deregulacije: od kvaliteta prostora, preko stručnosti kadrova do prilagođenosti cena; prostori koji nisu prilagođeni osnovnoj funkciji, neretko se neopravdano koriste za ovu vrstu usluga¹, problem sa kadrovima je takođe prisutan², ali, povrh svega, cene su potpuno prepuštene tržištu³, čime su usluge ovog tipa komodifikovane, pretvorene u robu (Miletić-Stepanović & Rajković, 2018, 602).

Na taj način, privatni vrtići nemaju isti uticaj na demografski razvoj i podsticanje rađanja, niti mogu ravnopravno sa vrtićima u javnoj svojini biti činilac populacione politike i usmeravanja reproduktivnog ponašanja, ublažavanja ekonomske cene podizanja deteta, usklađivanja rada i roditeljstva i stabilizacije žena na tržištu rada prilikom planiranja rođenja deteta, u vreme trudnoće i nakon porođaja.

Obuhvaćenost predškolskog kontingenta državnim PU

Prema statističkim podacima, obuhvat dece predškolskog kontingenta državnim vrtićima 2016. godine, na opštinama Zvezdara i Savski venac bio je vrlo različit. Naime, opština Savski venac ima najviši obuhvat dece državnim vrtićima (76,6%) u Beogradu, potpuno prema preporučenim standardima. Sa druge strane, opština Zvezdara je, pored opština Palilula i Zemun, gradska opština koja ima nizak obuhvat dece PU u državnom vlasništvu (41,1%), ispod preporučenog nivoa od 75% kontingenta (Tabela 2).

¹ <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:688409-Olako-do-licence-za-cuvanje-dece>
“Udruženju privatnih vrtića upozorava da su preko noći mnoge igraonice postale vrtići, i razne zanatske radnje prekvalifikovale za čuvanje dece. Obdaništa se otvaraju u krajnje neuslovnim prostorima, kao što su sutereni ili lokali u poslovnim zgradama”.

² <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:688409-Olako-do-licence-za-cuvanje-dece>
Udruženju privatnih vrtića: “Ono što je, naravno, najproblematičnije, je što decu čuvaju ljudi koji nisu stručni. Veliko je pitanje ko brine o mališanima, s obzirom na to da poslednjih godina kuburimo sa pedagoškim kadrovima”.

³ <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:688409-Olako-do-licence-za-cuvanje-dece>
Sekretarijat za obrazovanje i dečiju zaštitu stoji na sledećem stanovištu: “Zakoni ekonomije su jasni i nadam se da će veća konkurencija na tržištu, logično, dovesti i do pada cena. U međuvremenu, jedino apelujemo na vlasnike privatnih predškolskih ustanova da kada je formiraju imaju u vidu materijalni položaj roditelja”.

Tabela 2. Obuhvaćenost predškolskog kontingenta državnim PU

Opština	2016			2019		
	Predškolski kontingent	Broj dece u državnim vrtićima	Obuhvat dece državnim vrtićima	Predškolski kontingent	Broj dece u državnim vrtićima	Obuhvat dece državnim vrtićima
Zvezdara	12.159	5000	41,1	12.799	6852	53,53
Savski venac	2742	2103	76,6	2939	1450	49,33

Izvor: Grad Beograd - sekretarijat za socijalnu i dečju zaštitu

Međutim, prema podacima ankete o broju dece u državnim vrtićima na opštini Savski venac, statističkim podacima o broju dece u državnim vrtićima na opštini i o veličini predškolskog kontingenta za 2019. godinu, došlo je do promene u obuhvatu, tako je obuhvat na obe opštine sličan, i iznosi oko 50%. Na opštini Zvezdara je, sa porastom kontingenta od 640-oro dece, došlo do porasta obuhvata dece za preko 10%, i on sada iznosi 53,53%. Na opštini Savski venac je, uz vrlo blagi rast kontingenta od 197-oro dece, došlo do pada obuhvata dece državnim PU. Prema podacima istraživanja iz 2018. godine, Savski venac je jedina opština na kojoj, i pored visokog obuhvata dece PU u državnom vlasništvu, postojalo čak jedanaest PU u privatnom vlasništvu (Miletić-Stepanović & Rajković, 2018).

Upotrebna vrednost prostora PU opštine Zvezdara

U ovom delu rada, biće izloženi rezultati analize upotrebne vrednosti državnih predškolskih ustanova na opštini Zvezdara.

Tabela 3 sadrži podatke o ispitivanim parametrima. Na opštini postoji ukupno dvadeset devet objekata PU u državnom vlasništvu. Od toga, četiri PU (Cvrčak, Mali maslačak, Lavić i 1300 kaplara) su objekti čiji je prostor prilagođen radu sa decom. Za PU 1300 kaplara nisu dostupni podaci o veličini prostora i broju dece. Ostali objekti su namenski.

PU na ovoj opštini su, u cilju povećanja obuhvata predškolskog kontingenta, primenili strategiju uvećanja broja dece, tako što su kapacitet dece uvećali za 20%. Kapacitet dece u apsolutnom broju kreće se od oko 400 do ispod 40, dok se uvećan broj dece kreće od oko 500 do ispod 50. Prema urbanističkim normama, čak osam PU ima ukupan broj dece preko 270, a planirani kapacitet dece je iznad normativa u čak sedam PU.

U Tabeli 3 je broj dece dat u dve kolone, jedan kao kapacitet dece, koji je predviđen planom, a drugi kao realan broj dece, koji je za 20% viši od planiranog i predviđenog. Planiran je ukupan kapacitet od 5741, ali, u objektima boravi 20% više, tj. 6852 dece.

Tabela 3. Upotrebna vrednost PU opštine Zvezdara

R. br.	Vrtić	Kapacitet dece	Broj dece 120%	Površina objekta u m ²	Površina objekta po korisniku u m ² prema kapacitetu dece	Površina objekta po korisniku u m ² prema broju dece
1.	DU Zvezdani Gaj	164	196	2960	18,08	15,10
<i>Ispod pedagoške norme (10 m² po korisniku)</i>						
/						
<i>Ispod urbanističke norme (7,5 m² po korisniku)</i>						
2.	Zvezdara	90	107	664	7,38	6,20
3.	Oblačak	269	321	1890	7,03	5,89
<i>Ispod minimalne urbanističke norme (6,5 m² po korisniku)</i>						
4.	Zvončica	390	467	2487	6,38	5,32
5.	Bubamara	362	433	2300	6,35	5,31
6.	Duga	195	234	1235	6,3	5,27
7.	Čigra	364	436	2278	6,25	5,22
8.	Kolibri	191	230	1066	5,58	4,63
9.	Košuta	199	238	1066	5,35	4,47
10.	Zmajčić	76	91	400	5,26	4,39
11.	Dečji lug	301	361	1522	5,05	4,22
12.	Draguljče	177	212	827	4,67	3,90
13.	Zvezdica	374	448	1800	4,80	4,07
14.	Slavuj	60	70	289	4,82	4,13
15.	Zora	84	101	396	4,71	3,92
16.	Sunce	402	481	1869	4,65	3,89
17.	Lane	158	188	718	4,54	3,82
18.	Maštanje	181	213	799	4,41	3,75
19.	Naša bajka	116	139	498	4,29	3,66
20.	Zvezdani gaj	185	221	750	4,05	3,39
21.	Žubor	221	264	904	4,09	3,42
22.	Mali maslačak	44	53	163	3,70	3,07
23.	Lavić	94	113	336	3,57	2,97
24.	Maslačak	276	329	967	3,50	2,94
25.	Plavi čuperak	205	245	698	3,40	2,85
26.	Sunčica	170	203	550	3,23	2,71
27.	Zeka	124	148	390	3,14	2,64
28.	Cvrčak	39	47	117	3,00	2,49
29.	Veseljko	76	91	224	2,95	2,46
Ukupno		5731	6608	30.115	5,25	4,56

Izvor: PU Zvezdara, Godišnji plan Ustanove 2018-2019.

Ukupan prostor kojim raspolažu PU na ovoj opštini iznosi 30.115 m², i na nivou PU kreće se u širokom rasponu od oko 3000 m² do ispod 100 m². Prosečna upotrebna vrednost prema kapacitetu dece iznosu 5,25 m² po korisniku, što je nizak nivo upotrebljivosti prostora, ispod minimalne urbanističke norme: upotrebna vrednost prostora velike većine PU je ispod urbanističkog minimuma, sa minimalnom vrednošću oko 3m² po detetu.

Uvećanjem broja dece, prosečna upotrebna vrednosti prostora PU se smanjuje i pada na prosečnih 4,56 m² po korisniku, krećući se od 6,2-2,5 m². Prema podacima, površina objekta po korisniku je u sedam vrtića ispod 3 m², u osam ispod 4 m², a u pet vrtića ispod 5 m², što potvrđuje hipotezu da je prosečna upotrebna vrednost prostora snažno urušena i vrlo intenzivno podstandardna. Na taj način, dokazano je da je upotrebna vrednosti prostora PU na opštini Zvezdara na jako niskom nivou, ispod svih predviđenih normative.

Upotrebna vrednost prostora PU opštine Savski venac

Rezultati analize upotrebne vrednosti državnih predškolskih ustanova na opštini Savski venac dati su u Tabeli 4. Na opštini postoji ukupno deset objekata PU u državnom vlasništvu, pri čemu su svi objekti namenski.

Tabela 4. Upotrebna vrednost PU opštine Savski venac

R. br	Naziv vrtića	Kapacitet dece	Površina objekta u m ²	Površina objekta po korisniku
	Grofice Olge	82	840	10,24
<i>Ispod pedagoške norme (10 m² po korisniku)</i>				
2.	Kraljica Marija	120	1123	9,35
3.	Pčelica	150	1361	9,07
4.	Sveta petka	210	1748	8,32
<i>Ispod urbanističke norme (7,5 m² po korisniku)</i>				
/				
<i>Ispod minimalne urbanističke norme (6,5m² po korisniku)</i>				
5.	Anđelak	170	921	5,41
6.	Kralj Petar I	230	981	5,13
7.	Duga	92	440	4,78
8.	Carica Milica	173	819	4,73
9.	Princeza Olivera	97	426	4,39
10.	Kraljica Jelena Anžijska	226	981	4,34
Ukupno		1550	9640	6,22

Izvor: Anketa sprovedena u okviru rada na predmetu Planiranje socijalnog razvoja na Katedri za prostorno planiranje, Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu tokom školske 2018-2019. godine.

Broj dece u vrtiću u svim objektima je ispod preporučenih 270. Ukupan broj dece iznosi 1 550, a ukupan prostor u deset objekata iznosi 9640 m²; na taj način, dobijamo prosečnu vrednosti od 6,22 m² po detetu, što je ispod minimalne urbanističke norme.

Samo jedna PU ima upotrebnu vrednost iznad pedagoške norme (10,24 m² po detetu). Upotrebnu vrednost prostora iznad urbanističke norme ima tri vrtića, dok preostalih pet PU ima nisku upotrebnu vrednost, ispod minimalne urbanističke norme.

Predlog kapaciteta za povećanje upotrebne vrednosti prostora državnih PU

U ovom delu rada, pristupiće se definisanju prostornih potreba državnih PU, koje bi omogućile da svih 75% predškolskog kontingenta bude obuhvaćeno brigom o deci u institucijama u javnom vlasništvu. Za 270-oro dece, jedna PU bi po minimalnoj urbanističkoj normi trebalo da ima prostor od 1755 m², po maksimalnoj urbanističkoj normi u iznosu od 2025 m², a po pedagoškoj normi od 2700 m².

U tabeli broj 5 nalaze se proračuni o potrebnim prostornim kapacitetima PU koje bi omogućile obuhvat od 75% predškolskog kontingenta na opštinama Zvezdara i Savski venac.

Na opštini Zvezdara, 75% predškolskog kontingenta čini 8.984-ro dece, za koje bi bilo potrebno imati na raspolaganju oko trideset četiri PU; ukoliko bi se prostor PU planirao po minimalnoj urbanističkoj normi od 6,5 m² po detetu, bilo bi potrebno 58.396 m², za planiranje po maksimalnoj urbanističkoj normi, potrebe bi iznosile 67.380 m², a ukoliko bi bilo moguće planiranje prostora PU prema pedagoškoj normi od 10 m² po detetu, potreban bi bio prostor od ukupno 89.840 m² (Tabela broj 5).

Tabela 5. Potrebe predškolskog kontingenta PU i kapacitet prostora

Opština	Predškolski kontingent	75%	Ukupno potrebnih PU *	Prostorni kapacitet		
				1	2	3
Zvezdara	12.834	8984	33,3	89.840	67.380	58.396
Savski venac	3626	2538	9,4	25.380	19.035	16.497

***Napomene:** prema normi od 270 dece u jednoj PU: 1. pedagoška norma – 10 m² po korisniku; 2. urbanistička norma - 8 m² po korisniku; 3. minimalna urbanistička norma – 6,5 m² po korisniku

Izvor: Profil Zvezdara jul 2020, Republički zavod za statistiku Srbije i Devinfo; Profil Savski venac jul 2020, Republički zavod za statistiku Srbije i Devinfo

Na opštini Savski venac, 75% predškolskog kontingenta čini 2 538-ro dece, za koju bi bilo potrebno oko deset PU. Planiranje PU prema minimalnoj urbanističkoj normi bi značilo potrebnih 16.497 m², prema maksimalnoj urbanističkoj normi – 19.035 m², a prema pegagoškoj normi 25.380 m² (Tabela 5).

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Predmet ovog istraživanja je upotrebna vrednost PU u Srbiji, Beogradu i opštinama Zvezdara i Savski venac.

Rad je imao za cilj da kritički analizira postojeću, ali i da, pre svega, predloži upotrebnu vrednost PU za koju su evropski socijalni model i GUP Beograda pretpostavili da sadrži transformacioni potencijal u smislu proizvodnje politički korektnog prostora PU višeg nivoa upotrebne vrednosti, a koji bi doprineo povećanju obuhvata predškolskog kontingenta državnim PU, kao i povoljnijem uticaju na podsticanje rađanja.

Osnovna hipoteza ovog rada je da postoji neadekvatna upotrebna vrednost prostora državnih PU u opštinama Zvezdara i Savski venac, koja je značajan faktor generisanja nepovoljnog reproduktivnog ponašanja i neodrživog socio-demografskog razvoja.

Rezultati pokazuju da na nacionalnom nivou obuhvat dece predškolskim sistemom u Srbiji deluje negativno na podsticanje rađanja i promenu reproduktivnog ponašanja: obuhvat je nedovoljan i podstandardan (61,8%) i nije u skladu sa preporučenom normom.

Proces komodifikacije usluga PU, meren obuhvatom predškolskog kontingenta privatnim PU, neravnomerno je zastupljen, ali najizraženiji u Beogradu. Prema podacima, pomenuti proces je na nacionalnom nivou najniži u regionu Srbija Jug (5,5%), u regionu Srbija sever se kreće od 11-16%, dok u Beogradskom regionu obuhvat iznosi čak 24,2%.

S obzirom da stojimo na stanovištu da privatni vrtići nemaju isti uticaj ni na demografski razvoj i podsticanje rađanja, niti mogu ravnopravno sa vrtićima u javnoj svojini biti činilac populacione politike i usmeravanja reproduktivnog ponašanja, demografski rizici ovog tipa su najjače izraženi u Beogradu.

Poređenje obuhvata predškolskog kontingenta državnim PU u ispitivane dve opštine u dve vremenske tačke (2016. i 2019. godine) pokazuju da je 2016. godine obuhvat bio neujednačen (u opštini Zvezdara 41,1%, u opštini Savski venac 76,6%); posle samo tri godine (2019. godine), obuhvat u obe opštine je sličan, i nalazi se na nivou oko polovine (u opštini Zvezdara 53,53%, u opštini Savski venac 49,3%). S obzirom da je, prema podacima istraživanja iz 2018. godine, Savski venac jedina opština na kojoj, i pored visokog obuhvata

dece PU u državnom vlasništvu 2016. godine, postojalo čak jedanaest PU u privatnom vlasništvu (Miletić-Stepanović & Rajković, 2018, 602), moglo bi se zaključiti da je usluga brige o deci koja se prodaje na tržištu privukla jedan deo predškolskog kontingenta. Naime, zbog određenih nedostataka koje imaju državne PU, ali i prednosti PU u privatnom vlasništvu (radno vreme, prostorna dostupnost, opremljenost i sl.), određeni broj porodica sa decom predškolskog uzrasta, najviše u Beogradu, i verovatno uglavnom srednje i više klasnih položaja, ima interesa da koristi usluge privatnih PU.

Opština Zvezdara, koja ima predškolski kontingent od oko 13.000 dece, u cilju porasta obuhvata ovog kontingenta javnim PU, primenjuje model povećanja broja primljene dece za 20% od predviđenog kapaciteta. U ukupno dvadeset devet PU, ova opština ima ukupan prostor od 30.115 m², i prosečnu upotrebnu vrednost prema kapacitetu dece 5,25 m² po korisniku; prema broju dece koja su primljena u PU, upotrebna vrednost iznosi 4,56 m² po korisniku, i kreće se od 6,2 do 2,5 m², tako da je prostor svih PU izuzetno nerazvijen i nalazi se daleko ispod minimalne upotrebne vrednosti. S obzirom da je upotrebna vrednost prostora PU na opštini Zvezdara na jako niskom nivou, daleko ispod minimuma, može se tvrditi da je na ovoj opštini vrlo izraženo negativno delovanje politički nekorektnog prostora PU na reproduktivno ponašanje, natalitet i fertilitet.

Opština Savski venac, sa predškolskim kontingentom od oko 3000 dece, ima deset PU, ukupan prostor u iznosu od 9640 m² i prosečnu upotrebnu vrednost od 6,22 m² po detetu, što je i dalje ispod minimalne urbanističke norme. Samo jedna PU ima vrlo razvijenu upotrebnu vrednost iznad pedagoške norme (10,24 m² po detetu), a tri PU imaju solidnu razvijenost upotrebne vrednosti prostora iznad urbanističke norme.

Predlog kapaciteta za povećanje upotrebne vrednosti prostora državnih PU osmišljen je na sledeći način: na opštini Zvezdara, bilo bi potrebno oko trideset četiri PU; po minimalnoj urbanističkoj normi, ukupan prostor bi trebalo da iznosi 58.396 m² (skoro dvostruko više od postojećeg), po maksimalnoj urbanističkoj normi – 67.380 m², a prema pedagoškoj normi – 89.940 m². Na opštini Savski venac bi bilo potrebno oko deset PU, što, prema minimalnoj urbanističkoj normi, iznosi 16.497 m² (skoro dvostruko više od postojećih), prema maksimalnoj urbanističkoj normi – 19.035 m², a prema pedagoškoj normi 25.380 m².

I pored činjenice da je populaciona kriza deo globalnog, sistemski uzrokovanog procesa razvoja nerazvijenosti, u lancu uzročno-posledičnih veza, nepažljivo isplaniran prostor PU takođe deluje kao rizik sistemskog karaktera.

I sama insuficijentnost prostora jedan je od faktora produkcije socio-prostornih i demografskih rizika: generiše nepovoljne procese, koji dalje

dovode do nemogućnosti dostizanja socio-prostorne integracije i kohezije, do urušavanja kvaliteta svakodnevnog života i do udaljavanja od ciljeva populacione politike i strategije podsticanja rađanja. Na taj način, pojačava se nerazvijenost grada, generiše raspolućenost prostora, rascepljenost na prostor potencijalne akumulacije kapitala, sa jedne, i marginalizovani prostor brige o deci, sa druge strane. Dolazi do pada refleksivnosti i planiranja socijalnog razvoja, zanemarivanja urbanog planiranja, odbacivanja dugoročnog definisanja razvoja, do napuštanja strategije razvoja zasnovane na mehanizmima javne kontrole i socijalne integracije. Time, nedovoljnost prostora javnih PU predstavlja rizik za socijalni razvoj i proizvodnju inkluzivnog prostora, čime jačaju i reprodukuju se društvene nejednakosti.

Promenom i poboljšanjem upotrebne vrednosti prostora državnih PU, postigao bi se jedan, strategijom podsticanja rađanja predviđen, uslov za ublažavanje ekonomske cene podizanja deteta i usklađivanje rada i roditeljstva, a time i ublažavanje socijalnih i demografskih protivrečnosti i disbalansa. Predloženi, refleksivan pristup ima potencijal promovisanja strategije podsticanja rađanja uz mehanizme javne kontrole i socijalne integracije, koja podrazumeva realizaciju socijalnih prava, solidarnosti i socijalne pravde. Na taj način, došlo bi do proizvodnje inkluzivnog socijalnog prostora, ublažavanja sistemskih rizika i dekomodifikacije brige o predškolskoj deci, što bi ublažilo demografske rizike, ali i umanjilo društvene nejednakosti i siromaštvo, te stvorilo pretpostavke održivog socijalnog razvoja.

Rad predstavlja rezultate istraživanja u okviru projekta „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji – koncepti i akteri“, evidencioni broj 179035, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

LITERATURA I IZVORI

- Blagojević, M. (1991). *Žene izvan kruga: profesija i porodica*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Blagojević-Hjerson, M. (2012). *Žene i muškarci u Srbiji: Šta nam govore brojevi*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Castells, M. (1977). *The Urban Question*. London: Edward Arnold.
- European Union (2007). Treaty of Lisbon - amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, *Official Journal of the European Union*. Preuzeto sa <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF> (11.08.2020)
- Harvey, D. (2012). *Rebel Cities. From the Right to the City to the Urban Revolution*. London and New York: Verso.

- Hughson, M. (2019). *Muškarci u Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Lefebvre, H. (2009). *State, Space, World. Selected Essays*. Neil Brenner i Stuart Elden (ur.). University of Minnesota Press, Minneapolis and London.
- Miletić-Stepanović, V. & Rajković, Lj. (2018). Rodna nejednakost i prostor. u: Filipović & Šantić & Marić (Ur.), *Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja: geneze i perspektive prostornog razvoja*. (str. 597-606). Trebinje: Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Miletić-Stepanović, V. (2019). *Protivrečnosti socio-prostornog razvoja Beograda: retraditionalizacija porodice kao poluperiferni urbani habitus*. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet.
- Mitrović, Lj. (2004). Strategija zavisne modernizacije i proizvodnja društva polu-perifernog kapitalizma na Balkanu. U: Mitrović & Božić & Đorđević & Jovanović & Todorović (Ur.), *Put u zavisno društvo* (str. 11-29). Niš: Sven.
- Moser, C. (1995). Women, gender and urban development policy: challenges for current and future research. *Third World Planning Review*, 17(2), 223–237.
- Predškolska ustanova Zvezdara (2018). *Godišnji plan Ustanove 2018-2019*. Beograd: Predškolska ustanova Zvezdara. Preuzeto sa [http://puzvezdara.rs/dokumenta/\(01.08.2020\)](http://puzvezdara.rs/dokumenta/(01.08.2020))
- Petrović, M. (2009). *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta & Čigoja.
- Republički zavod za statistiku Srbije (2017). *Opštine i regioni u Srbiji 2016*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije. Preuzeto sa <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2016/pdf/G20162020.pdf> (25.08.2020)
- Republički zavod za statistiku Srbije (2018). *Opštine i regioni u Srbiji 2017*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije. Preuzeto sa <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2017/pdf/G20172023.pdf> (25.08.2020)
- Republički zavod za statistiku Srbije (2020). *Broj dece u predškolskom vaspitanju i obrazovanju prema obliku svojine*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije. Preuzeto sa <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/110103010?languageCode=sr-Latn> (01.09.2020)
- Republički zavod za statistiku Srbije i Devinfo (2020). *Profil - Savski venac*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije i Devinfo. Preuzeto sa http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profil_Savski%20venac_EURSRB001001001013.pdf (01.09.2020)
- Republički zavod za statistiku Srbije i Devinfo (2020). *Profil – Zvezdara*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije i Devinfo. Preuzeto sa http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profil_Savski%20venac_EURSRB001001001013.pdf (01.09.2020)
- Stanilov, K. (2007): Taking stock of post-socialist urban development: A recapitulation. u: Stanilov K. (ed.). *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism* (pp.3-21). Dordrecht: Springer.

- Skupština grada Beograda (2014). Odluka o mreži predškolskih ustanova na teritoriji Grada Beograda, *Službeni list grada Beograda*, br. 8/2012, 23/2012 - ispr. i 62/2014) Preuzeto sa https://www.beograd.rs/images/file/56e01279483fa7e3309ca9d07f54bb87_2959510540.pdf (30.08.2020)
- UNICEF u Srbiji (2019). *Situaciona analiza dece i adolescenata u Srbiji 2019*. Beograd: Unicef u Srbiji. Preuzeto sa https://www.unicef.org/serbia/media/13456/file/sitan_2019.pdf (02.09.2020)
- Vlada Republike Srbije (2006). *Nacionalni milenijumski ciljevi razvoja*. Beograd: Vlada Republike Srbije. Preuzeto sa https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Nacionalni%20milenijumski%20ciljevi_1.pdf (28.08.2020)
- Vlada Republike Srbije (2018). *Strategija podsticanja rađanja*. Beograd: Vlada republike Srbije. Preuzeto sa <https://www.mdpp.gov.rs/doc/strategije/Strategija-podsticanja-radjanja-2018.pdf> (28.08.2020)
- Vujović, S. & Petrović, M. (2005). O klasičnoj i novoj urbanoj sociologiji. u: Vujović, S. & Petrović, M. (ur.), *Urbana sociologija*. (str. 13–65). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

THE USE VALUE OF PRESCHOOL INSTITUTION SPACE AS A ELEMENT OF SOCI-DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

Vesna MILETIĆ-STEPANOVIĆ

SUMMARY

In this paper is researched the connection between, on the one hand, the characteristics of social space of preschool institutions, and on the other hand, population policy and encouraging births. The paper starts from the assumption that the use value of the preschool institution space affects population policy by mitigating the financial cost of raising a child and facilitates how work and parenthood are balanced - the stabilization of female position in the labor market when planning a child, during pregnancy and after child birth. Low use value of public preschool institutions' space in municipalities Zvezdara and Savski Venac, and its non-compliance with European standards, produces social and demographic risks, which destabilize demographic development - fertility and birth rate. Inadequate use value of public preschool institutions' space in municipalities Zvezdara and Savski Venac is a significant factor in generating poor reproductive behavior, and unsustainable socio-demographic development, returning women to the reproductive role to care for children and invisible domestic work, and excluding women from productive roles in the sphere of paid work and employment. The analysis was performed using the following indicators: percentage of children attending preschools in Serbia, percentage of children attending preschools according to the type of preschool ownership, percentage of children attending public preschools, compliance of the available space in public preschools in the municipalities of Zvezdara and Savski Venac with the valid norms. The following data sources were used: data from the Statistical Office of the Republic of Serbia, Decision on the network of preschool institutions in the territory of the City of Belgrade, Reports on the activities of preschool institutions, a survey that was conducted as part of working on the topic of Social Development Planning at the Department of Spatial Planning, Faculty of Geography in Belgrade during 2018-2019 school year. From the theoretical standpoint, the analysis is based on the critical concept of the semi-periphery of the capitalist world economy and the neo-Marxist concept of the production of space by Henri Lefebvre, David Harvey, Manuel Castells, who define territoriality and space as social categories, which can be seriously designed and planned, but also affected by the commodification process. The results suggest that the negative influence on encouraging birth and change of reproductive behavior happens at the national level, and it is reflected in low percentage of children attending preschools in Serbia, which is 61.8%. Furthermore, the process of commodification of preschool institution services is strongest in Belgrade: the percentage of private preschool institutions at the national level and in northern Serbia North is between 11 and 16%, and 5.5% in southern Serbia; however, it is as much as 24.2% in the Belgrade region. As for the analysed municipalities of Zvezdara and Savski Venac, a comparison between these two from the aspect of the percentage of public preschools in 2016 and in 2019 shows that there was a big difference between these two municipalities in 2016 (in the municipality of Zvezdara insufficient 41.1%, and in the municipality of Savski Venac

European 76.6%), however, this difference eventually disappeared and the percentage was around 50% in both municipalities (in the municipality of Zvezdara 53.53%, and in the municipality of Savski Venac 49.3%). According to the research data from 2018, Savski venac had a high percentage of children in publicpreschools in 2016, and a large number of privately owned preschool institutions (Miletić-Stepanović & Rajković, 2018, 602), thus we assume that in this municipality the child care service sold on the market attracted a good part of preschool attendees from public preschool institutions. The municipality of Zvezdara applied a model to increase the number of preschool children admitted to publicpreschools by 20%. Namely, the municipality of Zvezdara has twenty-nine preschool institutions in a total area of 30.115 m². The applied model intended to increase the number of children admitted to public preschools has further decreased the already low use value of space, far below the minimum. Thus, it can be argued that in this municipality, which has a large number of children attending preschools - around 13.000, there is apronounced negative effect of the politically incorrect space of preschool institutions on reproductive behavior, birth rate and fertility. The municipality of Savski Venac, with a small number of preschool attendees of about 3000 children, with ten public preschools, and a total area of 9.640 m², also has an average use value below the minimum; there is only one preschool institution with the use value above the education standard, and three with satisfactory use value, above the urban norm. The final section contains a proposal of spatial capacities which are believed to have sufficient transformational potential, for the purposes of initiating the positive chain of changes in the direction of sustainable social and demographic development. The relevance and applicability of this research is reflected in its ability to develop the use value of preschool institutions and thus affects the elimination of systemic risk, decommmodification of care for preschool children and thus encourage childbirth. The potential of the proposed changes relates to the reduction of socio-spatial and demographic disparities and imbalances, the increase of birth rates and fertility, and sustainable demographic development.

Ključne reči: sustainable socio-demographic development, public preschool institutions, use value of space, municipality of Zvezdara, municipality of Savski Venac, Serbia.